

ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA ANTIGA

GIRONA ENTRE L'ISLAM I CARLEMANY. UNA CIUTAT DE FRONTERA (759-801)

J. CANAL, E. CANAL, J. M. NOLLA I J. SAGRERA

Tradicionalment s'ha considerat l'ocupació de Girona pels francs (any 785) com el moment "fundacional" de la ciutat medieval, en paral·lel a la consideració que ha merescut l'època de Carlemany (final del segle VIII i principi del IX) com una època formativa en la història de Catalunya. Però tenim raons per pensar que aquells moments no significaren un gran terrabastall en una ciutat que, des de començament del segle VIII, jugava un paper polític i militar significatiu en els esdeveniments de l'anomenada Marca Superior, el territori musulmà proper a les terres del regne franc. Més endavant, un cop incorporada a l'imperi carolingi, Girona mantingué la seva condició de ciutat-capital de frontera o marca, fins a la conquesta de Barcelona l'any 801.

Volem historiar, en la mesura del possible, aquesta etapa d'uns quaranta anys –entre 759 i 801– quan la ciutat visqué en primera línia i, també, protagonitzà les vicissituds de l'enfrontament entre dos dels grans estats d'aquell moment: la monarquia franca dels carolingis i l'emirat omeia d'*al-Andalus*. Els moviments d'anada i tornada dels seus exèrcits van situar Girona en primera línia de combat en aquells anys, fins a la definitiva consolidació del poder franc a principis del segle IX.

Aquest període històric, especialment en la seva fase musulmana, tot just ara el comencem a albirar –a Girona com a la resta de Catalunya– gràcies a la documentació, principalment d'origen àrab, que estudiosos arabistes com Josep Maria Millàs i, darrerament, Dolors Bramon han posat al nostre abast. També són significatius els estudis toponímics duts a terme per Pere Balaña, actiu divulgador de l'etapa musulmana de Catalunya, que ha publicat les pri-

meres síntesis solvents sobre aquesta etapa històrica; i també Ramon Martí, amb les seves renovadores aportacions sobre la interpretació de topònims com els nombrosos *Palaus* i *Palols* conservats a les nostres terres. Finalment, l'arqueologia comença a considerar elements prou significatius com el sistema de fortificacions pirinenques bastides pels francs poc abans de l'ocupació de Girona o, poc després, la reconstrucció de les muralles d'aquesta ciutat. Tot plegat ens permet integrar aquestes dades i oferir una primera aproximació a una etapa, molt poc coneguda, de la nostra història.

Encara que estiguin mancades de precisió cronològica, trobem algunes notícies puntuals de la Girona musulmana al llarg del segle VIII; les més significatives se situen poc abans de la conquesta carolíngia.

Hem de recordar que, des de mitjan segle, les forces musulmanes es trobaven en clar retrocés davant l'escomesa dels francs, fins al punt que, a mitjan segle VIII, perillava el seu domini sobre la mateixa Narbona, capital de la Septimània visigoda, edevinguda *tagr* o frontera dels musulmans envers els francs (Balaña 1993, pàg. 74 i 86). En aquells anys, un cop mort l'últim emir d'al-Andalus dependent del califat, el primer governant independent, l'omeia *Abd al-Rahman I* va ...*confiar el govern de Narbona, i de tot el territori que la uneix amb Tortosa* al seu fidel *Abd al-Rahman ibn Uqba*, en una data poc posterior a l'arribada dels omeies a al-Andalus, en 756 (Millàs 1987, pàg. 66-67). Poc després (759), el mateix governador va ser l'encarregat de negociar amb els francs la rendició de l'antiga capital, un fet que testimoniava la pèrdua definitiva de tota la Septimània.

No deixa de ser significativa aquesta notícia del nomenament d'un governador per a un territori que anava des de Narbona fins a Tortosa que, sens dubte, era una Marca o Frontera militar dels musulmans. A grans trets observem que aquest territori corresponia a les antigues províncies romanovisigodes de la Narbonense i la façana marítima de la *Citerior* o Tarraconense, que tenia la ciutat i terme de Tortosa en el seu límit meridional; no sabem si aquesta marca incorporava el territori interior de la província, centrat al voltant de Saragossa, que potser formava un altre districte, encara que això no és segur. Diversos autors ja han assenyalat que el concepte de Frontera Superior –*al-tagr al-alá* en àrab– corresponia a la Tarraconense i la Septimània plegades, amb capital a Narbona, abans de la pèrdua d'aquesta ciutat (Chalmeta 1998, pàg. 49). Evidentment Girona, amb el seu territori, deuria formar part d'aquest districte militar, encara que desconeixem la seva situació, si encara continua-

va tenir un paper de centre administratiu, religiós i militar, com abans de la conquesta musulmana. Sembla més aviat probable una resposta afirmativa, car en la segona meitat del segle, amb l'acostament de la frontera als Pirineus, la ciutat tingué un paper cabdal en el dispositiu de defensa andalusí, com veurem tot seguit i tal com farien pensar una situació geoestratègica privilegiada i un recinte emmurallat baixromà excel·lent.

Quan la frontera dels musulmans va recular fins als Pirineus, es devia reestructurar el sistema defensiu musulmà que, un cop perduda Narbona, segurament va desplaçar la capital de la nova marca militar a Saragossa, encara que no podem descartar l'existència d'una altra marca, més oriental, amb capital a Barcelona; en podria ser una mostra el paper rellevant que jugaren els valís d'aquesta darrera ciutat. Sabem que l'any 765 o 766, l'emir de Còrdova ordenà posar ordre a les fronteres andalusines i reforçar les seves fortificacions (Bramon 2000, pàg. 53). També sembla indicar-ho un text del cronista *al-Udrí*, quan explica que en una data no precisada, però anterior al 777, l'emir *Abd al-Rahman* va nomenar governador de la frontera oriental el seu llibert (*maula*) Badr, que va haver d'enfrontar-se amb *Sulaiman al-Arabí*, valí o governador de Barcelona i, segurament també de Girona (Balaña 1993, pàg. 86-87) i que aleshores també dominava Saragossa, aliat amb un altre cap iemení, *Hussain al-Ansarí* (Bramon 2000, pàg. 173). La notícia sembla parlar d'un governador enviat a la Frontera des de Còrdova, per tal d'enfrontar-se amb el cap rebel de Barcelona-Girona, que el cronista àrab *al-Udrí* qualificà de *primer rebel de la frontera*, referència al seguit de revoltes que esclataren des d'aleshores a l'extrem nord-oriental d'al-Andalus. Encara que la presència de *Sulaiman* a Girona no sigui concloent –cap font no ho afirma explícitament– sembla una deducció lògica si pensem que el càrrec de valí que ostentava *Sulaiman* era equivalent a governador d'un territori extens, amb comandament sobre diverses ciutats i districtes. D'altra banda, en els darrers anys abans de la conquesta franca, Barcelona i Girona apareixen fortament vinculades als seus dos fills, com veurem tot seguit.

En relació a la possible existència d'un sistema administratiu, i potser també militar, dels musulmans a les contrades gironines, no podem oblidar el que ha dit Ramon Martí sobre aquesta qüestió. L'existència de nombroses poblacions, veïnats i masos actuals, dits Palaus i Palols, molt abundants a la Catalunya Vella –especialment prop de Girona i Barcelona– sovint ja documentades en els segles IX i X amb els topònims de *Palatio* i *Palatiolo*, ha estat interpretada per Martí com un testimoni toponímic, encara sense confirmació

arqueològica, de l'existència d'una xarxa de centres administratius i fiscals, dits *balads*, organitzats des de la conquesta islàmica, situats sovint sobre les principals vies de comunicació –l'àrab *balad* significa 'calçada' o 'carretera empedrada'–; els àrabs segurament agafaren aquest nom, i l'arabitzaren, després de la conquesta de l'Orient bizantí en el segle VII, on els *palatia* eren abundants. Molts d'aquests Palaus i Palols es localitzen efectivament al llarg de les principals vies de comunicació antigues: la via Augusta, la via de Girona a Empúries, la de Besalú a Empúries, de Girona a Vic..., però també al llarg dels eixos fluvials de la Muga, el Fluvià i el Ter. En general presenten una distribució força equilibrada; abunden a les planes i gairebé són absents de les muntanyes.

Al territori antic de Girona i Empúries podem documentar més de trenta Palaus i Palols –sense tenir en compte els microtopònims–, dels quals uns vint són identificats en la primerenca documentació carolíngia dels segles IX i X i altres amb una toponímia més tardana o bé amb restes arqueològiques significatives, tot i que de difícil datació. De vegades apareixen relacionats amb un nom propi –*Palatio Felmiro*, *P. Maurore*, *P. Merlago*, *P. Frugello*, *P. Ravanicum*– o, més episòdicament, amb alguns elements fortificats –*ipsa turre de Palacio*, *Muro de Palacio*–, però més sovint sense cap afegit –*Palacio*, *Palatio*, *Palat*, *Palaciolo*, *Palatiolo*, *Paladol*, *Palacroto*–. Aquesta abundància de topònims a les comarques gironines –1/3 del total català– fa pensar a Martí que el sistema es degué desenvolupar especialment després de l'any 759, quan la caiguda de Narbona va fer recular la frontera fins als Pirineus i Girona, amb el seu territori, esdevingué la primera línia de defensa de l'islam andalusí. La relativa proximitat de gran part d'aquests *palatia* a les ciutats de Girona i Barcelona és, en opinió de Martí, una altra prova de l'època –2ª meitat del segle VIII– en la qual aquestes ciutats esdevingueren capitals del dispositiu de defensa musulmà (Martí 1999, pàg. 63-70). En aquest dispositiu, els *balads-palatia* complirien un doble funció administrativa i militar; ens preguntem si el *Palatio Maurore* proper a la Bisbal, citat en una font propera a l'any 900, podria ser una llatinització d'un "Palau dels Moros" que la memòria popular hagués conservat.

Aquests Palaus i Palols han proporcionat, moltes vegades, troballes arqueològiques alguns cops poc clares i en altres ocasions amb possibilitat de provar una ocupació significativa durant la baixa antiguitat o l'alta edat mitjana. Si a tall d'exemple donem un cop d'ull als descobriments inventariats en la Carta arqueològica, publicada el 1984, detectem troballes a Palau de Santa

Eulàlia poc significatives (Nolla & Casas 1984, pàg. 86-87), tal com passa també a Palau Borrell (Viladamat) (Nolla & Casas 1984, pàg. 111), a Palol Savaldòria (Vilafant) amb l'existència d'unes sitges de poca entitat i, ara, desaparegudes (Nolla & Casas 1984, pàg. 117; Burch et al. 2000c, pàg. 377-380), a Pla de Palol (Castell-Platja d'Aro) (Nolla & Casas 1984, pàg. 123-127) on existí una imponent *uilla* que perdurà com a mínim fins al primer quart / primer terç del segle sisè (Nolla ed., en premsa), Palamós, amb troballes diverses i on, pel nostre interès, recordaríem les notícies referents a Sant Esteve, tardanes (Nolla & Casas 1984, pàg. 137-138), Palau-sator, amb un valuós cementiri a cavall entre l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana (Nolla & Casas 1984, pàg. 138), el Palau, a Vila-romà, amb evidències fermes d'un establiment rural d'aquella època (Nolla & Casas 1984, pàg. 138), el Palau, en els límits entre Torroella de Montgrí i l'Escala, un lloc extraordinari i poc conegut en detall (Nolla & Casas 1984, pàg. 157), mas Palau, a Banyoles, dubtós (Nolla & Casas 1984, pàg. 161), Palau Sacosta, a Girona, amb indicis molt valuosos de perduració i continuïtat (Nolla & Casas 1984, pàg. 171-178) o les troballes disperses de Palol de Revardit (Nolla & Casas 1984, pàg. 189-191). En cap cas, tanmateix, ha estat possible una exploració extensiva i profunda del lloc si no és a Pla de Palol on l'abandonament de la vil·la s'explica més aviat com un trasllat més a l'interior tot defugint la proximitat del mar, o a Palol Savaldòria, on existeix una magnífica església pre-romànica que caldria excavar i unes restes notables d'una fortificació de blocs grans de sorrenca reutilitzats i, preferentment, petit carreuat i morter de calç, que recorden la factura del Castell dels Moros, a les Cluses, o el *castellum* de Sant Julià de Ramis, que deuria haver estat el punt de partida del castell medieval, de fàbrica clarament diversa. Recordem l'excèpcional situació del lloc, sobre un meandre del riu Manol i controlant la via de Figueres a Besalú, no gaire lluny del punt de connexió amb l'Augusta.

Ja hem dit que l'ofensiva dels francs havia portat la frontera fins als Pirineus. Des de l'any 760, aproximadament, les serralades extremes de les Alberes i de Rodes, fins al Cap de Creus, esdevingueren una línia de front militaritzada. En aquest sentit disposem de la valuosa informació sobre les fortificacions militars d'aquestes muntanyes, que caldrà confirmar arqueològicament, on els francs, pel que sembla, haurien aixecat castells a indrets com Bufalaranya, Verdera, Miralles o Quermançó, tots els quals estan orientats, fonamentalment, cap a la plana empordanesa, cap als musulmans i que si no

és així, són difícils d'explicar. En aquest sentit és interessant recordar, en primer lloc, l'existència d'un sistema complex i eficaç de defensa dels ports i passos de muntanya del Pirineu Occidental que considerem d'origen romà però que coneixem, si deixem de banda les *Clausurae*, en ple ús durant el segle setè, incorporats al sistema defensiu interior del regne visigot i, seguint clarament una orientació septentrional, és a dir, dirigits, sobretot, a aturar un enemic vingut del nord. Julià de Toledo, en la llarga narració de la revolta de Pau i la brillant campanya subsegüent de Vamba (673), recorda l'existència d'uns *castra pirineica* que fou necessari conquerir en el camí cap a la Septimània i entre els quals esmenta *Caucoliberi*, *Vultuaria*, *castrum Libiae* i les Clausures (Julià de Toledo, *Hist. Wambae regis*, 11, 274-275 –Amich 2002, pàg. 416-419) tot i que pot deduir-se que només es degueren tractar dels més significatius i que és més que probable l'existència d'altres. Cotlliure, Oltretera, el castell de Llivia i les Cluses, sobre els diversos passos fronterers, sempre però, al vessant nord de la muntanya. Arqueològicament només tenim dades segures sobre les Cluses, altrament esmentat diverses vegades d'ençà els inicis del segle cinquè (Castellví 1997, pàg. 81-117) on cal considerar, pel valor afegit que representa, l'existència d'una torre de guaita sobre la plataforma occidental del trofeu de Pompeu, desmantellat, que feia possible comunicar aquells poderosos castells amb Hispania, amb el sud (Castellví et al., en premsa). És més que probable que aquestes fortaleeses continuessin jugant un paper significatiu entre l'esfondrament del regne got i la conquesta franca. Aquests, un cop arribats a les Alberes degueren construir i en algun cas aprofitar, nous castells per assegurar el seu territori i per pressionar sobre la plana immediata. En aquest cas, les fortaleeses en ús durant l'antiguitat tardana, suara esmentades, no eren útils car es trobaven a l'altra banda de la carena, dirigits cap al nord.

És mèrit de Joan Badia, haver assenyalat l'existència del que ell considera les restes d'un sistema complex de fortificació sobre la carena i, més valuós encara, sobre el vessant meridional de la serralada, entre els quals assenyala Verdera, Miralles, Quermançó, Bufalaranya, l'Esquerda de la Bastida, Canadal, el Castellar i altres (Badia 1989, pàg. 38-48; Bolós & Hurtado 1999, pàg. 13-15) que caldrà explorar independentment i excavar per aconseguir confirmar aquella raonable suposició. Recordem que d'ençà uns quants anys, la Universitat de Girona amb conveni amb l'ajuntament de Roses excaven en extensió Bufalaranya, un castell extraordinari des de molts punts de vista, amb uns paraments d'*opus spicatum* d'excel·lent bellesa i qualitat i que resulta difícil d'explicar si no és com un element de defensa activa de la

vall i del camí que protegeix contra un enemic hipotètic que s'ha de situar, per força, cap a la plana, cap als musulmans (Burch et al. 2002b, pàg. 307-311).

Tornant al citat *Sulaiman al-Arabí*, hem de dir que era un cap àrab amb moltes relacions amb clans àrabs de la Marca Superior, però també amb altres d'hispanogots. Va mantenir inicialment la fidelitat al seu senyor, l'emir *Abd-al-Rahman I* (756-788), com sembla indicar el seu rebuig a participar en la rebel·lió organitzada des de *Tudmir*, en una data propera al 774-775. Les mateixes fonts afirmen que aleshores ja era valí de Barcelona (Bramon 2000, pàg. 171-172). Es devia revoltar en terres de Girona i Barcelona cap al 776 i, aliat amb altres caps àrabs i hispanogots del sud dels Pirineus, va aconseguir prendre Saragossa. Els motius d'aquesta revolta no són clars, però sembla que formava part de la resistència de les tribus àrabs iemenís, enfrontades des de feia anys amb el poder omeia de Còrdova (Guichard 1998, pàg. 356). Per tal de resistir la previsible reacció armada de l'emir, *Sulaiman* demanà ajut a Carlemany i es presentà a l'assemblea anyal que aquest celebrava a Paderborn, on li oferí la submissió de tota la Marca Superior –la vall de l'Ebre i la costa catalana– a canvi de l'ajut militar contra el govern omeia (Millàs 1987, pàg. 141). Carlemany acceptà i envia dos exèrcits, que travessaren els Pirineus pels dos extrems en la primavera de 778. Un d'ells entrà pels passos de les Alberes; les fonts franques semblen confirmar-ho quan expliquen que avançaren per Septimània i arribaren fins Barcelona (Salrach 1978, pàg. 8, nota 24). L'exèrcit franc probablement s'engruixí amb les forces de *Sulaiman*, i dels seus clients, al seu pas per Girona i Barcelona, encara que aleshores el cap rebel es trobava a Saragossa, d'on les fonts àrabs diuen que *sortí a l'encontre de Carles*, que comandava l'altre exèrcit que havia travessat el Pirineu navarrès i *amb ell es dirigí cap a Saragossa* (Millàs 1987, pàg. 142). Els aliats però, fracassaren perquè, en contra d'allò que havia estat pactat, Saragossa no es lliurà, car *Husayn al-Ansarí*, associat de *Sulayman*, refusà obrir-ne les portes. Carlemany, frustrat, sospità que *Sulaiman* l'havia traït, per això se l'endugué presoner mentre retornava cap a França, però els fills del cap àrab, *Aixún* i *Matruh*, atacaren per sorpresa i l'alliberaren. Hem de retenir els noms dels dos germans, car heretaren el govern del seu pare a Barcelona i Girona i jugaren un paper principal en els esdeveniments dels decennis posteriors en aquestes terres. Sembla probable que en aquells anys, enfeinat com estava el seu pare a Saragossa, els fills ja ocupessin llocs de comandament a la frontera nord-oriental de Barcelona i Girona, on els trobarem lluitant els anys següents.

Les represàlies del governant omeia de Còrdova contra els rebels de la marca no trigaren a arribar. L'any 781 o 782, un poderós exèrcit aconseguí la submissió de tota la Marca, incloses per tant Barcelona i Girona, a l'autoritat d'*Abd-al-Rahman I* (Millàs 1987, pàg. 142-143). A banda de la presa de Saragossa, les fonts àrabs no són gaire fiables a l'hora d'establir la localització dels territoris de la Marca Superior que patiren les represàlies emirals. Aquestes poden haver afectat també el nord-est –Barcelona i Girona– encara que també resulta possible una reconciliació de l'emir cordovès amb *Aixún* i *Matruh*, que en els anys següents apareixen actuant en aquestes ciutats.

Fou aleshores quan es produí la fugida de caps i grups hispanogots que havien estat compromesos amb la revolta de 777-778. Són els anomenats *hispani* a les cròniques franques, acollits per Carlemany a l'altra banda del Pirineu, a la Septimània, a partir del 780 aproximadament (Abadal 1926-1950, pàg. X-XVI). Ens preguntem si aquesta migració forçada, afectà sectors de les classes dirigents gironines, entre els quals s'hi podrien trobar personalitats com els bisbes, comtes o nobles hispanogots. Com veurem més endavant, quan l'any 785 Girona es lliurà a Carlemany, els gironins eren citats genèricament, sense cap esment de les autoritats que havien pogut organitzar el traspàs del poder. L'absència de documents anteriors a l'any 785, juntament amb la ja remarcada fugida dels *hispani*, semblen indicar una ruptura amb els anys anteriors a l'ocupació dels francs. Ara per ara no podem avançar cap conclusió definitiva sobre aquesta qüestió.

La qüestió no es limita només a l'absència d'autoritats cristianes en els anys anteriors a 785, sinó també al seu manteniment durant tota l'etapa islàmica. En aquest sentit no podem oblidar el que ha estat dit darrerament per Manuel Acién; els pactes que permeteren l'acceptació del nou poder islàmic per part de les autoritats hispanogodes van ser signats, a la majoria de ciutats, amb els bisbes, al costat dels quals s'instal·laren els governadors àrabs, i s'establí així la parella *amil*-bisbe, hereva de la parella visigoda comte-bisbe, on el primer proporcionava la coacció i el segon el cens (l'impost dels cristians), de la qual cosa en resultà un increment notable per a la jerarquia eclesiàstica, ben allunyada de la visió tradicional de la pèrdua d'influència, o de la desaparició, de les autoritats cristianes (Acién 1998, pàg. 72). Acién pensa que això també suposà un reforçament de la vida urbana de les ciutats tardoantigues que se sotmeteren als musulmans, del qual en són bon exemple els nuclis consolidats que trobaren els francs a Girona i Barcelona. Per tant, aquesta hipòtesi

planteja el manteniment d'autoritats hispanocristianes fins una data ben avançada de la dominació musulmana.

Malgrat les mancances, en relació a la cronologia de la migració dels *hispani* gironins no podem deixar de recordar els esdeveniments protagonitzats per Àtala, que en una data anterior a l'any 782 –i segurament al 778– havia restaurat unes cel·les monàstiques, gairebé totes situades a la serra de Rodes, excepte Sant Feliu de la Garriga, prop d'Empúries. Poc després hagué de marxar i l'any 782 fundà el monestir de Sant Policarp de Rasés (Adell & Badia 1990, pàg. 657-658; Badia & Ramos, p. 777-778). Això fa pensar que som davant d'un d'aquells *hispani* que rebé de bon grat l'expedició carolíngia de 778 i poc després marxà quan es produí la reacció musulmana, cap a 780-781. En relació amb aquests fets, anteriors a la presa de Girona, ens preguntem si Àtala ja actuava en un territori més o menys dominat pels francs, sota la protecció de la seva frontera de castells, un fet que lligaria bé amb la situació de les *cellae* situades a la serra de Rodes, però no tant amb la situació de Sant Feliu de la Garriga; o bé si la seva fugida i posterior fundació de Sant Policarp cal interpretar-les com la marxa d'un territori dominat o recuperat pels musulmans i, segur, lloc de topada i, per tant, exposat a la violència bèl·lica. Aquesta referència ens sembla excepcionalment important puix que ens informa clarament de l'existència d'una llarga etapa de pau i tolerància que feu possible bastir aquelles cel·les i un canvi radical d'actitud, després del 778, que portà a la guerra i a la inseguretat i que no finí fins la defecció de *Gerunda*.

Després de la mort de *Sulaiman-al-Arabí*, assassinat a Saragossa l'any 781 per *Hussain al-Ansarí*, l'altre cap rebel; els seus fills, *Aixún* i *Matruh*, devien fer les paus amb l'emir i col·laboraren en la restauració de l'autoritat cordovesa a tota la Marca. Cal pensar en una data no anterior al 781, car aleshores el pare encara era viu i estava revoltat contra l'emir; en canvi, després d'aquell any els dos germans devien tenir interès a revifar aquella col·laboració dirigida a venjar la mort del pare.

Per això no ens pot sorprendre veure els dos germans administrant i combatent en els territoris que abans havien estat de *Sulaiman*. L'historiador àrab *Al-Udrí* explica que quan *Aixún* era a Girona lluitant contra els francs, fou capturat i lliurat a Carlemany (Bramon 2000, pàg. 177); un fet que indica, probablement, la seva condició de governador, *amil* o cap militar a Girona i que,

mancat de datació, cal situar entre el 778, quan participà en l'atac que permeté l'alliberament del seu pare, i el 785 en relació, no en dubtéssim pas, a les campanyes prèvies a l'ocupació de Girona pels francs. La notícia també prova que, en aquells anys el territori gironí era un escenari molt actiu, militarment parlant; els francs mantenien la pressió militar des de les seves fortaleses a la cadena pirinenca, mentre que Girona devia ser el cap del sistema defensiu musulmà, com sembla deduir-se de la font.

No podem assegurar que *Aixún* fos l'únic o el principal cap de Girona en els darrers anys del domini musulmà, car en el moment de la conquesta, potser també ho era juntament amb el seu germà *Matruh* que, aleshores, apareix com a *valí* de Barcelona i, potser, ocupava un paper preeminent en relació amb el seu germà. És possible que tots dos governessin conjuntament ambdós districtes fronterers, car el mateix text citat d'*Al-Udrí* parla d'un *valí* nomenat per governar conjuntament els districtes de Barcelona i Girona; malauradament una part del text resta en blanc i en desconeixem el nom, si es tracta d'algun dels citats germans o bé d'un client. De tota manera, el mateix autor recorda que mentre *Aixún* era presoner del rei Carles, era visitat amb freqüència per un criat o home de confiança dit *Amrús*, que el mantenia en contacte amb la regió de Girona i Barcelona, on el presoner hi devia mantenir les seves clienteles i lligams de fidelitat; el primer lloc on arribà *Aixún* després de fugir d'una manera rocambolesca de les mans de Carlemany, va ser Girona, car aquesta era la primera ciutat controlada pels musulmans més enllà de la frontera amb els francs, entre els anys 760 i 785.

La continuïtat en el govern de *Sulaiman* i dels seus fills pot ser un senyal de la presència d'una nissaga àrab amb uns suports significatius a les contrades gironines en la 2ª meitat del segle VIII. Sembla versemblant pensar que el seu poder i les seves ambicions autonomistes es devien basar en la presència d'algunes guarnicions i grups clànics àrabs, principalment iemenís, així com en la seva capacitat de pactar amb els grups locals hispanogots, tal com sembla indicar la fugida de grups hispans cap al proper regne franc, després de la fracassada revolta de 777-778 i la posterior reacció omeia.

Aquesta presència continuada de caps d'una mateixa família en el govern de Girona i Barcelona, fins a l'assassinat de *Matruh* l'any 791, ens porta a considerar el probable establiment d'un grup tribal àrab (*qawm*) a les contrades orientals sudpirinenques. Molts autors, i especialment Guichard, ja han remarcar que els àrabs i berbers s'establiren a *al-Andalus* formant contin-

gents tribals homogenis, a molts dels quals se'ls assignaven districtes (*muyan-nada-aydab*) sobre els quals tenien dret a rebre una fracció del *amwal*, el conjunt de les contribucions o impostos pagats pels cristians sotmesos –contribucions dites *vectigalia* per la Crònica mossàrab del segle VIII–. A canvi, la tribu o fracció establerta havia de satisfer prestacions militars, enviant el seu *yund* o contingent militar allà on les autoritats centrals ho manessin (Guichard 1998, pàg. 322).

L'organització militar andalusí va mantenir la seva estructura tribal fins ben entrat el segle X, i això va ser en gran part la causa de la inestabilitat crònica del seu govern. A la Marca Superior, els indicis d'aquesta organització són més febles, per manca de documentació, però sabem, per exemple, que una fracció de la tribu síria dels *Tujibis* estava adscrita al territori de Calataiud en el segle IX (Guichard 1998, pàg. 336). Malgrat les mancances, sembla lògic pensar que en la 2ª meitat del segle VIII el territori sudpirinenc presentava una estructura fortament militaritzada, on diversos *qawm* (tribus, fraccions o clans) devien haver estat establerts en districtes concrets, per tal que els seus *yunds* (contingents militars), amb els caps tribals al davant, manlevessin els serveis armats que demanava la guerra contra els francs. Per això ens preguntem si, com sembla lògic, *Sulaiman al-Arabí* i els seus fills, *Aixún* i *Matruh*, membres d'un clan o fracció dels *kalbís*, una de les tribus iemenís més importants d'*al-Andalus*, eren els caps del seu *qawm* o grup tribal establert en terres de Girona i Barcelona, raó per la qual també devien comandar el *yund* o contingent militar corresponent, que defensava aquest sector de la frontera. Ara com ara això resta en el terreny de les hipòtesis, però no deixem d'observar que el comportament d'aquests caps presenta uns trets fortament “tribals” en aquells anys, com la participació sovintejada en les revoltes protagonitzades per les tribus iemenís –*ansarí* i *kalbí*, principalment– contra el poder dels emirs omeies cordovesos a la Marca Superior. Sembla impensable aquest comportament rebel sense una sòlida base política i militar al darrere, com la que representaven els citats *qawms* i *yunds*, així com les seves aliances amb altres grups; àrabs, muladí i, potser, hispanocristians.

Aquestes relacions polítiques tribals amb els seus pactes, també podien afectar els grups indígenes –cristians o *muladí*–, tal com sembla indicar la fugida dels *hispani* cap a les terres franques després de la fracassada expedició de l'any 778. En aquest sentit ens preguntem si el citat *Amrús* podria ser un element de contacte entre *Aixún* i els elements hispans filoàrabs de Girona

quan va fer de missatger del seu amo, presoner dels francs. Es tractava d'un personatge muladí, de família noble, criat com a patge o protegit del citat cap àrab, que va estar al servei d'aquest i després del seu germà *Matruh* fins la mort del darrer l'any 791. El seu nom no era àrab; era una arabització del llatí *Amorosus*, que ha donat Amorós en català. Va fer carrera militar al servei de l'emir *al-Hakam I*, i en el seu nom governà la Marca Superior; esdevingué el tronc d'una gran família muladí de la Frontera, els *Banu Amrús*, molt important en els segles IX-X, tot i que afincada lluny de Girona en aquells segles. Ja hem vist que quan el seu amo era pres en terres dels francs, *Amrús* li feia d'enllaç amb Girona i Barcelona. ¿Això vol dir que *Amrús* tenia relació amb algunes famílies muladíes de la frontera de Girona i Barcelona, de les quals podria ser que fos membre? No podem descartar-ho, encara que els indicis són molt febles.

Les dissensions musulmanes i la fugida de molts caps hispanogots, amb els seus seguicis de fidels, cap a territori franc degueren esperonar novament l'ambició de Carlemany per consolidar una marca militar al sud dels Pirineus. L'any 785, la Girona musulmana va ser lliurada pels seus habitants a l'exèrcit de Carlemany comandat pel seu fill Lluís. Les cròniques franques –el *Cronicó de Moissac* i els *Annales Barcinonenses*– ho expliquen molt summàriament quan diuen, per exemple ...*Eodem anno Gerundenses homines Gerundam civitatem Carolo regi tradiderunt...* (Salrach 1978, pàg. 11, nota 36). La presa de Girona sembla haver-se produït pacíficament; la crònica sembla indicar que van ser els habitants que la van lliurar per voluntat pròpia, la font fa evident que no hi havia cap guarnició musulmana, car no hi va haver cap pacte o rendició, sinó la tramesa voluntària dels seus habitants.

L'absència de guarnició àrab a Girona, tal com sembla deduir-se dels textos, no ens pot sorprendre si analitzem altres tipus de fonts. Els cronistes musulmans, que també es van fer ressò de la conquesta, l'atribueixen a les dissensions que novament enfrontaven *Aixún* i *Matruh*, fills de *Sulaiman al Arabí*, amb l'emir *Abd al Rahman I*. El text d'*al-Udrí*, que presenta algunes llacunes, sembla indicar que l'emir els destituí dels seus càrrecs de governadors, però que els germans, amb els seus seguidors, s'empararen de Saragossa. Va ser aleshores que ...*l'enemic s'apoderà... de Girona* (Bramon 2000, pàg. 178). Aquesta relació entre el trasllat dels fills de *Sulayman el Arabí* a Saragossa i la pèrdua de Girona ja va ser indicada per l'historiador Pedro Chalmeta, que va suggerir un probable debilitament de la posició dels musul-

mans a les terres gironines, car *Aixún* i *Matruh*, en desplaçar-se per ocupar Saragossa, degueren fer-ho amb els grux del seu *yund* o contingent armat, amb els seus clients, que guardaven la frontera en aquest sector. Hem d'afegir que, mentre la figura de *Matruh* continua documentada fins la seva mort l'any 791 o 792, el seu germà *Aixún* desapareix aleshores sense deixar rastre, encara que l'aparició del rebel *Aissó*, revoltat contra els francs a la Catalunya Vella més de quaranta anys després (826-827), hagi donat lloc a tota mena d'hipòtesis sobre la relació entre tots dos personatges, fins avui no resoltes de manera concloent.

¿Quin paper pot haver tingut el proper castell de Sant Julià de Ramis en la darrera època de la Girona musulmana? Recordem que aquesta fortalesa, ben documentada des del segle IV, havia ocupat un lloc important en el sistema militar encarat cap a la defensa de les vies de comunicació que venien des de les Gàl·lies; aquesta funció encara es degué revaloritzar més després dels anys de l'ocupació de la Septimània pels francs (750-760), quan aquests arribaren fins als Pirineus i bastiren, molt possiblement, un sistema de fortificacions que avui encara són visibles a diversos punts de les serres de Rodes i les Alberes. Aleshores Sant Julià de Ramis devia esdevenir un punt cabdal per a la defensa de Girona, car aquesta era la primera ciutat musulmana en la frontera de la Marca Superior d'*al-Andalus*.

Això, i algunes evidències arqueològiques –algunes reformes militars, molt senzilles– un seguit de murs de pedra disposats directament sobre els paviments compartimentant de manera regular uns espais més grans o altres obres més inconcretes i difícils d'explicar que afectaren espais molt concrets d'una cambra més gran i que, en un cas i altre, continuaven adaptant-se a l'estructura principal del castell i que per cronologia relativa cal situar entre el 700/720 moment puntual de la crisi de la fortificació visigoda i el 834, quan és anomenat *Castellum Fractum*, un topònim de claredat meridiana–, fan pensar que Sant Julià fou incorporat als sistema militar i de defensa andalusí (Burch et al. 2002a, pàg. 227-236). El fet que *Rama* (Ramis) s'incorpori al topònim del lloc a partir dels inicis del segle XI i que aquest mot sigui interpretable com un nom de persona àrab –recordem els nombrosos *abderamah*– pot fer pensar que algun personatge que portés aquest nom pogué haver estat el cap del castell i del seu terme durant el segle VIII. No podem oblidar que el nom d'Abderama se cita diverses vegades en la documentació gironina del

segle IX; era el nom d'un personatge que va donar nom a un dels vilars del terme de Bàscara (Marquès 1993, doc. núm. 7, 11, 14, 15, 17, 18, 21).

D'altra banda, també podem pensar que quan les tropes carolíngies iniciaren la seva aproximació a Girona, cap a 785, Sant Julià fou ocupat, puix que l'assalt a la ciutat no era possible sense dominar-ne els accessos immediats, especialment per prevenir qualsevol contraatac pels flancs. Potser aquestes circumstàncies explicarien el lluit i important paper que la muntanya de Sant Julià –la seva fortalesa– tingué en la descripció tardana de l'atac a la ciutat i que reproduceix amb certa versemblança la missa trescentista que es dedicava a sant Carlemany a la catedral gironina de Santa Maria i que recorden altres fets relacionats directament amb el lloc de Sant Julià i la seva església, indret que esdevé, en la llegenda, punt de trobada de l'exèrcit que ha d'atacar Girona i el quarter general del monarca, que devia manar bastir en el lloc que ocupava el seu tendal un temple dedicat al màrtir Julià. Semblantment, el bisbe Turpí degué consagrar un altar a sant Vicenç i Rotllà, un altre a santa Tecla, lligant d'aquesta manera l'església parroquial, la canònica agustiniana de Sant Vicenç de les Roquetes i l'oratori de Sant Tecla del Congost, a l'altra riba del Ter, a la figura de Carlemany o d'alguns dels seus prohoms més dignes (Villanueva 1850, doc. núm. II, pàg. 267-269; Roura 1987, pàg. 20-21). Recordem també que l'ossari romànic de pedra sorrenca que s'hi conserva, abans a l'exterior del temple, ara a dins, havia estat considerat popularment com el del propi Carlemany o el d'algun dels seus cavallers més pròxims (Botet i Sisó, pàg. 388)

Desconeixem si la Girona que es va lliurar als francs presentava encara autoritats de tradició hispanogoda: bisbe, comte, jutges. Atès el silenci de les fonts, potser podem pensar que aquestes autoritats, que devien representar la població indígena i cristiana davant els *valís* musulmans, havien desaparegut o fugit després de la revolta del 776-778. Però tot això és molt hipotètic, car les cròniques de totes dues bandes, franques i musulmanes, resten mudes sobre aquest punt. En qualsevol cas, és significatiu el fet que les fonts franques, en parlar de la conquesta de Girona (785) i Barcelona (801), fan als gironins i barcelonins protagonistes col·lectius dels fets. No hi ha cap referència a autoritats hispanocristianes, a diferència del que havia passat mig segle abans a la Septimània, on els bisbes i comtes havien jugat un paper significatiu. D'altra banda, les donacions fetes per Carlemany i *altres homes devots* a la seu de Girona, recordades en un precepte d'immunitat de l'any 834 (Marquès

1993, doc. núm. 57-58) semblen indicar que aquests reorganitzaren o restituïren una organització administrativa que degué quedar malmesa o eliminada abans, la qual cosa pot recolzar la hipòtesi d'una fugida de les autoritats cristianes.

No cal dir que la conquesta de Girona representà també la caiguda de tots els territoris del nord-est de Catalunya, on es van instaurar, o restaurar, els *pagi* o territoris de Girona, Besalú, Empúries, i Peralada, que esdevindrien comtats en el segle IX. Desconeixem si aquesta organització era nova o venia a ser la restauració de la vella, car no hem d'oblidar que la restitució de Girona i Empúries a la seva condició de capitals de *pagi* ens recorda la seva funció de centres administratius i episcopals en època romana i tardoantiga, mentre que el *pagus* de Peralada devia haver estat el successor del *pagus* de l'antiga Roses. Resulta prou significativa la restauració d'Empúries, car no en tenim notícies durant l'època musulmana. Desconeixem si aquest plantejament també el podem fer en el cas del *pagus bisuldunensis*, car no disposem de cap notícia de Besalú abans del segle IX. En qualsevol cas, la primacia de la ciutat de Girona en aquest conjunt va quedar assegurada pel fet d'esdevenir l'única seu episcopal, car Empúries no fou restaurada després de la conquesta franca.

¿Van romandre musulmans, i concretament àrabs, després de la conquesta carolíngia? Sembla probable, tot i l'escàs nombre de topònims àrabs que han quedat a les contrades gironines i els poquíssims noms àrabs que documenten les fonts gironines dels segles IX i X. I tanmateix, una notícia sorprenent: un testament tardà, del gironí Bernat Estruc (1397), esmenta una pensió anual de 1.200 sous que ... *los sindichs o universitat y Aljama dels sarra-cenos de la vall d'Oix y de altres llocs de la mateixa vall...* havien creat a favor del síndic o representat de l'infant Martí, duc de Montblanc (Arxiu Històric de Girona, *Llibre d'Arxivacions de la Pia Almoina*, núm. 3-19), en un context que desconeixem completament, car el testament ens ha arribat mitjançant un breu regest transcrit a finals del segle XVII o principis del XVIII. No tenim altres notícies de l'existència de comunitats musulmanes a la Catalunya Vella, per això resulta sorprenent trobar-ne en una data tan tardana i en un indret com l'Alta Garrotxa, que degueren desocupar els musulmans a finals del segle VIII, suposant que s'hi haguessin establert algun cop. Una comunitat de musulmans a la Catalunya Vella 600 anys després de la con-

questa franca és un fet que no troba cap explicació convincent, ara com ara, car si resulta difícil acceptar la continuïtat d'una comunitat musulmana des del segle VIII, encara resulta més inversemblant que s'hi hagués establert posteriorment. D'altra banda, desconeixem si se'n troben altres exemples a la Catalunya Vella.

El canvi de dominació produït a Girona l'any 785 no va modificar gaire el caràcter geoestratègic de la ciutat, només el va canviar de direcció. Havia esdevingut la principal fortalesa de defensa musulmana a partir del 760, quan els francs arribaren fins als Pirineus; a partir del 785 la situació s'invertí, Girona passà a ser el principal punt d'avançada dels francs cap al sud, especialment enfrontat amb la Barcelona musulmana. Diverses fonts musulmanes, que comentarem tot seguit, expliquen que a Girona hi havia una guarnició franca en aquells anys. Segurament esdevingué el punt de partida de les periòdiques expedicions que aquests llançaven cap al territori barceloní, abans de la conquesta del 801. Un dels casos més coneguts fou l'expedició del 795, comandada per un hispà anomenat Joan, contra el *pagus* de Barcelona, però n'hi hagueren moltes altres.

La situació a la frontera i les renovades revoltes dels cabdills de la marca, com la protagonitzada per *Matruh*, governador a Barcelona i amo de gran part de la Marca Superior, degueren alarmar el nou emir andalusí, *Hisham I* (788-796); per això decidí emprendre nous atacs contra la zona. L'any 791 va controlar novament la Marca Superior i va rebre el cap del rebel *Matruh*, assassinat per alguns dels seus fidels –entre els quals hi havia el citat *Amrús*–; l'any 793 va ser el torn de les repressàlies contra la marca dels francs, al nord de Barcelona.

Diverses cròniques musulmanes, més abundants i explícites que les franques, parlen de l'abast de l'atac musulmà del 793. En síntesi ens expliquen com l'emir *Hisham* va enviar a la frontera nord-oriental un gran exèrcit comandat per *Abd-al-Malik ibn Mugit*, que penetrà en territori enemic i arribà fins Girona i Narbona. La primera ciutat atacada fou Girona, on hi havia una guarnició de francs, sens dubte amb un comte o cap militar al seu front. Els autors àrabs –*al-Nuwairí*, *ibn Idarí*, *ibn al-Atir* i un anònim– expliquen que l'exèrcit atacà amb els seus almanjanecs (màquines de guerra), feren molts danys en els seus murs i torres, mataren molts homes i devastaren els ravals i masos dels voltants, però no pogueren prendre-la. Al cap d'uns dies marxaren

cap al nord, seguint l'antiga via Augusta, en direcció a Narbona (Millàs 1978, pàg. 83 i 84; Bramon 2000, pàg. 218 i 221).

Tot sembla indicar que l'expedició encapçalada per *Abd al-Makik* era una veritable operació de conquesta, ben diferent de les tradicionals incursions de saqueig de fronteres que sovintejaven per totes dues bandes. Salrach ja observà que l'atac a Girona, amb màquines de guerra pesants, potser tenia l'objectiu de conquerir la ciutat i, probablement, tornar a portar la frontera fins als Pirineus o, potser, més lluny encara (Salrach 1978, pàg. 13), encara que també podria tenir un objectiu menys ambiciós, una campanya de destrucció de la principal fortalesa carolíngia de la frontera. El fracàs davant Girona sembla que capgirà totalment l'objectiu de l'expedició. Les forces omeies continuaren avançant cap al nord, seguint la vella calçada cap a Narbona; però en no haver pogut prendre Girona, l'atac no podia aconseguir punts de recolzament consistents i duradors més enllà. Per això les fonts àrabs i franques expliquen que els musulmans saquejaren i incendiaren, arribant fins als suburbis de Narbona, però aquesta segona part de l'avanç sembla més una expedició tradicional a la recerca de saqueig i botí, especialment durant la retirada per la vall del Segre.

No hi ha dubte que l'atac del 793 tingué moltes conseqüències militars, polítiques i urbanes. En primer lloc, mostrà la importància estratègica de la plaça forta de Girona en el camí que, des de feia segles seguien els exèrcits des de, o cap a, la península ibèrica; per això els francs hi instal·laren una guarnició permanent, que trobem citada l'any 793, segurament amb un comte al davant, tal vegada el mateix Rostany que trobarem en 801 encapçalant, com a comte de Girona, l'assalt contra Barcelona. En segon lloc, la referència als ravals gironins devastats per l'assalt, encara que també podria tractar-se d'un recurs retòric, sembla més aviat l'indici de l'existència d'un —o més d'un— nucli o barri fora murs —car això és el que significa la paraula àrab *rabād*—, localitzat al voltant del temple de Sant Feliu i, potser, de Sant Martí, que degué haver patit forts estralls, fins al punt que podríem trobar-nos davant de la causa principal de l'aixecament d'un segon temple episcopal dins murs, perquè les destruccions del raval i el seu temple podien haver estat tan importants com la de les muralles de la ciutat, com veurem tot seguit. Si això fos cert, podríem fer recular la data de consagració de Santa Maria a un moment anterior a l'any 800, en temps de Carlemany; això seria congruent, en part, amb les llegendes medievals sobre l'origen de la seu de Santa Maria, que parlen de la seva fun-

dació en temps de la conquesta carolíngia i també, una mica més tardanament, amb la documentació que detecta la nova església episcopal des dels inicis del segle IX (Canal et al. 2000, pàg. 35-45).

Finalment, l'atac del 793 va obligar a emprendre una important reforma del sistema defensiu de la ciutat, restaurant els llenços de les muralles malmesos en l'atac del 793 o bé modificant i eixamplant el traçat de la muralla, afegint-hi nous murs i torres, com va passar en el sector de la Catedral i el seu claustre, i també en el punt més alt, la torre Gironella, on s'aixecà un castell i una torre –una autèntica alcassaba–, més a llevant de la torre romana que havia estat el límit oriental de la ciutat fins aleshores. D'aquestes importants reformes en tenim constància arqueològica i cal situar-les en els anys immediats al 793 car, d'una banda, Girona era una ciutat que havia patit grans estralls a les seves muralles i, d'altra, l'imperi franc es trobava en el seu apogeu i la capacitat de Carlemany de movilitzar recursos era molt gran. Tot això, afegit a l'especial caràcter estratègic de la ciutat –la darrera fortalesa carolíngia davant l'*Andalus*– fa que els anys finals del segle VIII siguin més probables que qualsevol època posterior, tal com confirmen també les recents excavacions arqueològiques (Garcia et al. 2002, 285-292; Canal et al. en premsa).

D'altra banda, tot i el seu fracàs final, les conseqüències de l'atac havien estat gravíssimes. Els musulmans havien arribat fins Narbona, tot i que no la pogueren prendre, i en la seva retirada avançaren pel Conflent i la Cerdanya, devastant tota la vall del Segre i malmetent potser, si ja existia, el petit nucli de la ciutat d'Urgell. Per això Carlemany i el seu fill, el rei d'Aquitània Lluís el Piadós, que tenia encomanada la defensa de la marca meridional de l'imperi franc, es convenceren de la necessitat de consolidar la marca fronterera al sud dels Pirineus i avançar la frontera fins a Saragossa i Tortosa, a la vall de l'Ebre. A partir del 797 es reanudaren les escomeses franques, segurament utilitzant Girona com a plaça estratègica principal, i es dirigiren cap a moltes places de la frontera musulmana: Barcelona, Lleida, Osa i Tortosa. A més, tingueren el fruit de reanimar les sedicions dels caps musulmans de la frontera superior, com ho demostrà la revolta de *Sadún-al-Ruayní*, que es va fer amo de Barcelona pels volts del 797 i es presentà a Aguisgrà davant Carlemany per demanar-li ajuda contra Còrdova, tot prometent-li la submissió de la ciutat (Salrach 1978, nota 45). Llavors Carlemany degué pensar que la situació ja era prou madura per iniciar un nou avanç decisiu, cap a Barcelona.

Pel que fa a la implantació d'autoritats carolíngies –civils, militars i religioses–, no tenim cap dubte que Girona tingué un comte des del primer moment, el qual, entre altres funcions, devia dirigir la defensa de la ciutat davant escomeses com la de l'any 793, però també degué dirigir –o almenys hi va participar– els atacs dels anys posteriors, com el que va permetre la conquesta de Barcelona l'any 801. En aquella ofensiva, l'avantguarda carolíngia era dirigida pel comte Rostany de Girona, el primer documentat a les fonts franques (Salrach 1978, nota 59). Dels bisbes, no en sabem gaire res fins als anys 816-817, quan es fa evident l'actuació de Gualaric a la seu gironina.

Ara bé, disposem d'indícis sobre actuacions de Carlemany en relació amb el bisbat de Girona, que poden ser anteriors, fins i tot, a la presa de Barcelona l'any 801. Es tracta de les primeres donacions imperials a la Seu, citades en un pergamí de l'any 834, en temps de Lluís el Piadós, on el bisbe Guimer demanava a l'emperador que confirmés les donacions de vil·les i vilars –amb el seus habitants– que el seu pare Carlemany i *altres homes devots* havien fet anteriorment, situades en els territoris d'Empúries, Girona i Besalú, juntament amb els terços del pasquari i el teloneu, impostos que es cobraven sobre el bestiar i els mercats dels dos darrers citats i que els monarques francs acostumaven a donar als bisbes des de feia segles. Es tracta del primer precepte d'immunitat concedit als bisbes gironins, car Guimer demanava la protecció i immunitat imperial, no la seva ratificació, sobre els citats termes i habitants que havien estat concedits en temps de Carlemany, més de vint anys abans de la data del document, car l'emperador havia mort l'any 814. Deixant de banda les raons que portaren a demanar aquest diploma, aquest parlava de termes –vil·les– que havien estat donats en diversos moments. En primer lloc, sobre les vil·les de Millars i Mollet, en el territori de Girona, el document afirmava que el bisbe *...ceterasque res quas a longo tempore inibi possidere dinoscitur*; és a dir, que era conegut que hi posseïa coses (béns o drets) des de feia molt de temps, una afirmació que no es torna a repetir en relació amb els altres termes i que fa pensar en una data reculada, sense que puguem precisar gaire més, potser en el segle VIII, poc després de la presa de Girona, o fins i tot anterior. Pel que fa a una altra vil·la citada, la de *Castellum Fractum* –Sant Julià de Ramis, Montagut i Sarrià–, sembla evident que es deu tractar del terme corresponent al vell *castellum* romà, que degué haver acomplert funcions militars fins ben avançat el segle VIII, com semblen indicar les dades arqueològiques ja comentades. El castell i el seu terme degueren perdre perdut el seu paper militar després de la conquesta de Barcelona (801); aleshores

Carlemany degué donar el terme –els drets fiscals– per al manteniment de la seu de Girona i el castell va esdevenir *fractum* –trencat o abandonat– en poc temps. El fet que la vil·la veïna de *Parietes Rufini* –Domeny, Taialà i Fontajau– sigui citada simultàniament (...*aliasque villas quarum vocabula sunt Castellum Fractum et Parietes Rufini*), ens fa pensar que totes dues vil·les veïnes havien estat dotades a la seu gironina al mateix temps, potser en relació amb el restabliment de l'activitat episcopal a Girona. La seva extensió i proximitat a la ciutat feia que es poguessin transportar fàcilment les rendes, serveis i productes agraris percebuts pels bisbes; per això formaven part de la dotació fiscal que Carlemany deu haver donat per al manteniment de les funcions episcopals, un cop aquestes havien estat restablertes, com es dedueix del citat document de 834 (Canal et al. en premsa).

Tot plegat ens porta a pensar que es poden identificar fets que parlen de l'activitat episcopal a Girona, més antics del que sembla, poc posteriors a la presa dels francs l'any 785.

BIBLIOGRAFIA

- ACIÉN, M. (1998): Els rebels del Tagr, *L'Islam i Catalunya*, Barcelona, pàg. 71-77.
- ABADAL, R. D' (1926-1950): *Catalunya carolíngia. Els diplomes carolingis a Catalunya II*, Barcelona.
- ADELL, J. A. i BADIA, J. (1990): Sant Pere de Rodes, *Catalunya romànica IX. L'Alt Empordà. II*, Barcelona, pàg. 657-702.
- AMICH, N. M. (2002): *Les seus episcopals de Girona i Empúries i les terres del nord-est de Catalunya a les fonts d'època tardoantiga (segles IV-VII)*, tesi doctoral, Universitat de Girona.
- BADIA, J. (1989): El marc històric, *Catalunya romànica VIII. L'Empordà. I*, Barcelona, pàg. 38-48.
- BADIA, J. i RAMOS, M. L. (1990): Santa Maria de Roses, *Catalunya romànica IX. L'Empordà II*, Barcelona, pàg. 776-786.
- BALANÀ, P. (1993): *Els musulmans a Catalunya*, Barcelona.
- BOLÓS, J. i HURTADO, V. (1999): *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*, Barcelona.
- BOTET i SISÓ J. (sense data): Província de Gerona, *Geografia General de Catalunya* (dirigida per F. Carreras Candi), Barcelona.

- BRAMON, D. (2000): *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010 (continuació de l'obra de J.M. Millàs i Vallicrosa)*, (Col·lecció "Jaume Caresmar" núm. 13), Vic.
- BURCH, J., NOLLA, J.M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J., SUREDA, M. i VIVÓ, D. (2002a): Excavacions al poblat de Sant Julià de Ramis, *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, pàg. 227-236.
- BURCH, J., NOLLA J.M., SAGRERA, J., SUREDA, M. I VIEYRA, G. (2002b): Excavacions al castell de Bufalaranya (Roses, Alt Empordà), *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, pàg. 307-311.
- BURCH, J., NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. (2002c): Prospeccions arqueològiques i registre planimètric de l'església i castell de Palol Sabaldòria (Vilafant, Alt Empordà), *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, pàg. 377-380.
- CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M i SAGRERA, J. (2000): *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV*. Girona. (Col·lecció "Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica", núm. 4).
- CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. (en premsa): *Girona (785-1057). De Carlemany al feudalisme*.
- CASTELLVÍ, G. (1997): *Clausurae* (les Cluses, P.-O.). Forteresses – frontière du Bas Empire romain, *Frontières terrestres, frontières célestes dans l'Antiquité* (a cura d'A. Rousselle), (Col·lecció "Études", núm. 20), Perpinyà, 1995, pàg. 81-117.
- CASTELLVÍ, G., NOLLA, J. M. i RODÀ, I. (en premsa): *Le monument romaine de Panissars*.
- CHALMETA, P. (1994): *Invasión e islamización. La sumisión de Hispania y la formación de al-Andalus*. Madrid.
- CHALMETA, P. (1998): El sorgir d'una formació; al-Andalus, *L'Islam i Catalunya*. Barcelona, pàg. 38-40.
- GARCIA, G., NOLLA, J. M., PALAHÍ, L. i SUREDA, M., Excavacions als soterranis de la catedral, *Sisenes Jornades de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 2002, pàg. 285-292.
- GUICHARD, P. (1998): *Al-Andalus. Estructura antropológica de una sociedad islámica en Occidente*. Granada.
- MARQUÈS, J. M. (1993): *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, (Fundació Noguera, "Col·lecció Diplomataris", núm. 1), Barcelona.

- MARTÍ, R. (1999): Palaus i almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus, *Les sociétés méridionales à l'âge féodal. Hommage a Pierre Bonnassie*, Tolosa del Llenguadoc, pàg. 63-70.
- MILLÀS i VALLICROSA, J. M. (1987): *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*, Barcelona.
- NOLLA, J. M. (editor) (en premsa): *Pla de Palol. Un establiment romà de primer ordre a Platja d'Aro*.
- NOLLA, J. M. i CASAS, J. (1984): *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona.
- ROURA, G. (1987): *Girona carolíngia. Del 785 a l'any 1000*, (Col·lecció "Quaderns d'història de Girona"), Girona.
- SALRACH, J. M. (1978): *El procés de formació nacional de Catalunya (s.VIII-IX)*, 2 vols., Barcelona.
- VILLANUEVA, J. (1850): *Viage literario a las iglesias de España, XIV. Viage a Gerona*, Madrid.